

підприємствах працювало чимало робітників. Спільна праця формувала почуття колективного протесту й мотивувала селян до непокори поміщикам-експлуататорам. Автор аргументовано довів взаємозв'язок між масовістю і гостротою селянських заворушень та рівнем промислового розвитку повіту: чим більше селян було задіяно на фабрично-заводських підприємствах, тим активніше вони долучалися до акцій непокори [10, 180 – 190].

Між тим, незважаючи на ґрунтовні характеристики економічного розвитку повітів та статистичні дані щодо локальних виявів непокори, В.Дубровський не зупинився на еволюції форм селянських протестів та заходів влади щодо придушення. Слід зазначити, що, обмеживши дослідження територіально, автор не врахував впливу на настрої селян Чернігівської губернії загальноукраїнського та російського революційного руху.

Таким чином, історія селянства та селянських рухів на Чернігівщині у ХІХ ст. належала до кола наукових інтересів В. Дубровського, а у 1920-х рр. навіть домінувала. Крім того, слід зазначити, що науковий доробок В.Дубровського сприяв формуванню певної історіографічної традиції щодо вивчення селянських рухів на теренах Чернігівщини у 60-х рр. ХІХ ст.

Посилання

1. Матяш І. Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси. – К., 2001 – С. 122-140.
2. Заремба С.З., Коваленко О.Б. Становлення радянського історичного краєзнавства на Чернігівщині // Український історичний журнал. – 1983. – № 4. – С. 104-112.
3. Дубровський В. Україна й Крим в історичних взаєминах (історико-бібліографічна студія). – Женева (Майнц Кастель): Український Морський Інститут, 1946. – Ч. 52. – 49 с.
4. Дубровський В. Оповіданні про кріпацтво // Селянське життя. – Чернігів, 1924. – № 14–15 (41). – С. 24-26.
5. Дубровський В. Оповіданні про кріпацтво // Селянське життя. – Чернігів, 1924. – № 17 (43). – С. 14-16.
6. Дубровський В. Оповіданні про кріпацтво // Селянське життя. – Чернігів, 1924. – № 29 – 30 (55). – С. 21-23.
7. Дубровський В. Знадоба до характеристики обопільних стосунків меж поміщиками й кріпаками в першій половині ХІХ ст. // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія. – Друкарня Української Академії Наук, 1927. – С. 990-1000.
8. Дубровський В. Поміщиця Марфа Лукашевич // Наукові записки науково-дослідчої Катедри історії Української культури: ДВУ, 1927. – № 6. – С. 163-169.
9. Дубровський В. Селянські втечі на Лівобережній Україні // Чернігів і Північне Лівобережжя. – К., 1928. – С. 368-401.
10. Дубровський В. Селянські рухи на Україні після 1861 р. Чернігівська губернія (1861 – 1866 рр.). – Х.: ДВУ, 1928. – 216 с.
11. Дубровський В. Проблеми історичного вивчення Чернігівщини / публікація О. Коваленка // Сіверянський літопис. – 2005. – № 1. – С. 93-97.

Казимир В.А. Крестьянство Черниговщины в научном наследии В. Дубровского

Статья посвящена анализу научных и научно-популярных

работ В. Дубровского (1896 – 1966) по истории крестьянства ХІХ в.

Kazymir V.A. Chernigiv Region Peasantry in V.Dubrovsky's Scientific Heritage

The article deals with the analysis of V.Dubrovsky's scientific and popular scientific works on peasantry history of the ХІХ century.

Д.В. Дедович

ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕРЕПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОКРУГИ У 1924-1925 рр: ЗАВДАННЯ ТА ТРУДНОЩІ

Стаття присвячена завданням та труднощам перепідготовки вчителів у Чернігівській окрузі у 1924-25 рр. У статті розкрито характерні риси процесу перепідготовки у районах Чернігівської округи.

Вивчення історії освіти має велике значення для осмислення й пошуку шляхів ефективного вирішення проблем сучасності. Одним з визначальних елементів, які впливають на якість надання освітніх послуг, є підготовка та перепідготовка педагогічних кадрів. Втім, організація її у середині 20-х рр. ХХ ст. не знайшла належного висвітлення в історичній літературі.

Мета статті полягає в аналізі основних факторів, які визначали провідні засади перепідготовки вчителів, та особливостей організації даного процесу в Чернігівській окрузі в 1924-1925 рр.

Для радянського керівництва основним завданням було модернізувати країну до рівня розвинених світових держав. Однією з найбільш значущих у цій модернізації була роль інтелігенції, зокрема низової, тобто вчительства. Від неї багато в чому залежали досягнення або невдачі у побудові нового суспільства [4, 108].

Питання перепідготовки вчителів у першому десятилітті існування радянської держави мало величезне значення для більшовиків. Цілком зрозуміло, що більшість учителів починала свою працю на педагогічній ниві ще до приходу їх до влади. Тим часом у новоствореній державі на вчительство покладалося двоєдине завдання: з одного боку – освіта, а з іншого – перебудова свідомості та повсякденного життя народних мас на нові, комуністичні рейки.

Щоб усвідомити причини підвищеної уваги компартійного керівництва до представників педагогічної професії, звернімося до «Кодексу законів про народну освіту УСРР», затвердженому ВУЦВК 2 листопада 1922 р. В ньому, зокрема, зазначалося, що метою радянської школи є «розкріпачення працюючих мас від духовного поневолення, розвиток їх самосвідомості, утворення нового покоління

людей комуністичного суспільства з психологією колективізму, з твердою волею, необхідною в суспільстві кваліфікацією та з матеріалістичним світоглядом... Завдання органів виховання і освіти – бути знаряддям диктатури пролетаріату по знищенню класового суспільства» [5].

Виходячи з такого визначення ролі освіти, можемо виділити основні чинники прискіпливої уваги до працівників педагогічної ниви з боку влади.

По-перше, для досягнення успішної модернізації усіх галузей життя держави ключовим моментом є освіта майбутніх працівників. По-друге, вчителі, особливо у перше десятиліття існування радянської держави, були своєрідними посередниками між владою та селянством. Саме їм належала ключова роль у завоюванні довіри сільського населення до нової влади. Цей фактор стає очевидним, якщо згадати про низький рівень розвитку засобів масової інформації на селі та про консерватизм мешканців провінції. За таких обставин сам учитель і ставав своєрідним «засобом передачі інформації», та ще й таким, який мав авторитет та користувався довірою у сільській громаді. По-третє, більшовикам було потрібно привити консервативному, релігійному, забобонному населенню нову систему моральних цінностей, значно відмінну від християнської, та, відповідно, сформувати нові традиції у повсякденності. А саме вчительство було елементом, відкритим для навчання та всіляких змін і здатним вплинути на зміну інших людей [3, 111].

Найбільш зручним та надійним варіантом для влади мала б стати підготовка нового покоління спеціалістів-педагогів, вихованих у душі комуністичної ідеології. Але це було неможливо за браком часу, недостатньою кількістю закладів для підготовки вчителів та браком коштів на їхнє утримання та відкриття нових. Єдиним варіантом, який можна було втілити в життя, була перепідготовка вчителів, які отримали освіту та працювали за часів царату. Вона мала полягати у двох напрямках – політичній підготовці вчителів, переведенні їх «на комуністичні рейки», та суто педагогічному зростанні вчителів.

На початку 20-х рр. ХХ ст. інститути були не спроможні забезпечити школи потрібною кількістю вчителів. Для прискореної підготовки педагогічних кадрів технікуми та семінарії були перетворені на трирічні курси, що мали стати культурно-педагогічними центрами не тільки підготовки, а й підвищення кваліфікації вчителів. Крім трирічних вищих педагогічних курсів існували й курси з більш коротким терміном навчання – річні, шести- і навіть тримісячні. На Чернігівщині такі курси існували у містечках Городні, Глухові, Конотопі, Острі та Мрині [1, 49].

Для обліку потреб щодо надання практичної

допомоги курсам, забезпечення їх лекторськими кадрами було створене Центральне лекторське бюро та губернські лекторські бюро на місцях. Основним керівним органом було Центральне бюро з перепідготовки; на місцях його представляли губернські бюро з перепідготовки освітян. Всі органи освіти мали керуватися їхніми директивами [7, арк. 56].

Звернемося до особливостей перепідготовки освітян у Чернігівській окрузі. Згідно Інструкції з перепідготовки на період 1924-1925 навчального року, робота «має йти по тих трьох вертикалях, по яких вона намітилася у підготовчий період: політична, педагогічна та виробнича перепідготовки» [5, арк. 2]. В основі як політичної, так і педагогічної кваліфікації мало лежати ознайомлення з виробництвом у даній місцевості та зближення з радянською громадськістю. Під ознайомленням з виробництвом малося на увазі безпосереднє вивчення видів виробничої діяльності, характерних для певного району, з метою надання школі певного виробничого ухилу. Під зближенням із радянською громадськістю маємо розуміти вивчення комуністичної ідеології та безпосередню участь вчителів у роботі радянських та партійних організацій. Отже, як бачимо, політичний елемент у перепідготовці домінував над педагогічним: «Перепідготовка повинна бути наскрізь проникнута політичним моментом» [6, арк. 2].

Згідно плану роботи з перепідготовки освітян, який був розрахований на весь навчальний рік – з 1 липня 1924 р. до 1 червня 1925 р., робота поділялася на три етапи: підготовчий період – з липня до вересня, основний момент – з 1 жовтня по 1 квітня, та заключний період, який включав квітень та травень і полягав у підведенні підсумків роботи [6, арк. 3].

Під час підготовчого періоду освітяни мали відвідувати губернські курси з перепідготовки, районні курси масового характеру, займатися гуртковою роботою та організувати районні конференції. Робота в основному періоді, який поділявся на два триместри, полягала в колективному опрацюванні у гуртках та групах питань, проблем та дисциплін, які були намічені на курсах та конференціях. Останній заключний період був менш інтенсивним, оскільки співпадав з закінченням навчального року у школах [6, арк. 3].

Центральне бюро з перепідготовки надсилало на місця конкретні вказівки щодо питань та дисциплін, які мали бути опрацьовані суб'єктами перепідготовки. Вони поділялися на 5 циклів. Перший цикл мав назву «Загальні питання педагогічного характеру» і включав основні поняття про педологію, соціальне виховання, про сучасну педагогічну систему у зв'язку з загальною історією педагогіки, вивчення системи освітньої роботи

з дітьми та основ школознавства, а також нові шкільні програми РСФРР та УСРР. Другий цикл – методологічний – складався з методики навчання грамоті, методики навчання математики, методики природознавства, проте основним елементом його була політграмота та антирелігійна пропаганда. До виробничого циклу входило вивчення школи з сільськогосподарським ухилом, введення у школах та вивчення самого сільськогосподарського виробництва й кустарних промислів. «Питання українознавства» – таку назву мав четвертий цикл, до якого ввійшли українська мова, література, історія й географія України. П'ятий цикл включав знання про професійний рух вчителів в УСРР [6, арк. 5]. Відповідно, на місцях були враховані вказівки Центрального бюро з перепідготовки. Таким чином, програма Чернігівських окружних курсів перепідготовки вчителів включала в себе наступні дисципліни: курс обліку педагогічної праці, різниця систем народної освіти в РРФСР і УСРР, курсових педагогічних течій у школі, основи дитруху, методика мови, українська та російська література, нові навчальні програми, школа на селі з сільськогосподарським ухилом, економічний огляд губернії, охорона здоров'я, природознавство, народне господарство республіки, аграрна політика, нова економічна політика, кооперація, політекономія, основи історичного матеріалізму, ленінізм [2, 71].

Місця на курсах з перепідготовки в Чернігівській окрузі розподілялися наступним чином: на 100 чоловік курсантів 60 місць виділялося для шкільних робітників, 25 – для працівників політосвіти. Ще 15 місць було передбачено для керівників дитячого руху [6, арк. 56].

У Чернігівській окрузі всю роботу в центрі та на місцях окружне Бюро з перепідготовки проводило через районних уповноважених. Окружний методологічний комітет та методологічні комісії створені не були, тому Бюро тісно співпрацювало з Губернським методологічним комітетом.

Всього в 10 районах Чернігівської округи було проведено 20 курсів-з'їздів. Всі педагогічні працівники на місцях були поділені на педагогічні колективи за територіальним принципом. Один раз на місяць влаштовувалися триденні курси-з'їзди. На цих курсах представники окремих гуртків робили доповіді, читали реферати та представляли окремі розроблені навчальні комплекси. Кожен такий гурток об'єднував 5-6 шкіл у радіусі до 10 верст.

Курси-з'їзди відбувалися у районних центрах. Відповідно шкільні працівники мали десь харчуватися та проживати. Для цього в кожному райцентрі влаштовувався тимчасовий інтернат, в якому педагоги проживали та харчувалися за власні кошти. В окружному центрі перепідготовка вчителів з найближчих до Чернігова сіл проводилася при

Чернігівському Будинку Освіти. Одночасно в ньому були виділені і місця для проживання освітян.

Засіданням Губернського бюро з перепідготовки від 7 травня 1925 р. було затверджено кошторис на організацію курсів з перепідготовки. Отже, кошторис на кожні окружні курси складав 4780 крб. Ці гроші розподілялися наступним чином: завідувач курсами отримував 60 крб., завідувач педагогічною частиною 50 крб., на харчування курсантів передбачалося витратити 3000 крб., платня лекторам складала 820 крб., проїзні гроші – 300 крб., видатки на учбову частину становили 400 крб., господарчі витрати – 150 крб. [6, арк. 56]. Цілком очевидно, що заплановані витрати не мали нічого спільного з реальністю.

Звісно, для нормальної роботи гуртків з перепідготовки необхідна була спеціальна література. Книжки педагогічного, політичного та сільськогосподарського змісту були закуплені на кошти Окружного виконавчого комітету на суму 556 крб. 70 коп. Ця література була сконцентрована у районних книгозбірнях. У середньому, бібліотеки були в 2-4 селах району. Так, скажімо, у Максимівському районі бібліотеки з перепідготовки вчительства були у Моровську та Сорокошичах, у Довжицькому районі – у Кувечичах та Жукотках. У Ріпкинському районі бібліотеки містилися у Малому Листвені, Убежищі, Церковищі та Клубівці. Через це вчительство, особливо сільське, мало певні проблеми з доступом до фахової літератури. Крім цього, працівникам шкіл було дано дозвіл користуватися на місцях книгозбірнями районних партійних комітетів. Однак такі книгозбірні містили тільки літературу політичного характеру та не містили жодних фахових видань для педагогів [6, арк. 105].

Учителі, хоч і були зацікавлені у проходженні курсів з перепідготовки, тим не менш, стикалися зі значними труднощами, переважно, матеріального характеру. Так, в Остерському районі Чернігівської округи через брак фахової літератури на з'їздах зачитувались як доповіді дипломні роботи випускників Остерських педагогічних курсів. Теми дипломних робіт підбиралися так, щоб максимально охопити питання, які входили до програми перепідготовки, але, зрозуміло, що таку роботу не можна назвати повноцінною перепідготовкою. Тому вчителі, матеріальне становище яких було дуже складним, були змушені купувати певну кількість книжок за власні кошти [6, арк. 71].

За даними Окружної інспектури народної освіти у Ріпкинському районі Чернігівської округи робота з перепідготовки протікала слабо з декількох причин. На заваді інтенсивній роботі стояла перевантаженість роботою (це стосувалося працівників шкіл соціального виховання, лікбезу, сільбудів), недостатня кількість на місцях відповідної

літератури, затримки з виплатою заробітної платні вчителям, а також великі відстані між селами та погані дороги, що заважало регулярним зібранням [6, арк. 71].

Аналогічні перешкоди стояли і на шляху перепідготовки вчителів у Любецькому районі. Протяжність району становила 37 верст, школи знаходились далеко одна від одної. Крім того, в кожній школі було переважно по одному вчителю. Всі вони були переобтяжені шкільною та громадсько-політичною роботою, що, звісно, відчутно шкодило навчальному процесу [6, арк. 79].

Свої особливості мала і перепідготовка вчителів Максимівського району округи, який був одним із найбільш віддалених від окружного центра. Перепідготовка тут охопила весь особовий склад освітян району, а саме 19 чоловік. Через значну віддаленість району від округи живого зв'язку з Губернським та Окружним бюро з перепідготовки не було, тому робота велася стихійно, без чітких вказівок: «Методом теоретичної перепідготовки були кружкові збори (збори гуртків), практичної – в шкільній і громадській роботі вчительства» [6, арк. 94]. Перевантаженість учителів роботою та брак відповідної літератури також стояли на заваді нормальній роботі з перепідготовки.

Таким чином, незважаючи на велику кількість спеціально створених керівних органів у центрі та на місцях, на розроблені програми, тези та вказівки, що у великій кількості надсилалися округам, перепідготовка вчителів не була ефективною. На заваді нормальній роботі у 1924-1925 рр. стояли все ті ж причини, які гальмували весь розвиток освіти на Чернігівщині – відсутність належного фінансування, нестача фахової літератури з педагогіки, неймовірна переобтяженість вчителів шкільною та позашкільною роботою та відсутність відповідної інфраструктури.

Посилання

1. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.) / В.К. Майборода. – К., 1992. – 196 с.
2. Семенов В. Губкурси по перепідготовці в Чернігові / В. Семенов // Радянська освіта. – 1924. – № 8. – С. 71.
3. Єфименко Г. Громадська робота як чинник повсякденного життя вчителя / Г. Єфименко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2006. – № 15. – С. 108-134.
4. Єфименко Г. Соціальне обличчя вчительства УСРР в контексті трансформації суспільства (1920-ті роки) / Г. Єфименко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2007. – № 17. – С. 138-161.
5. На третьем фронте // Красное знамя. – 1923. – 4 июля.
6. Державний архів Чернігівської області, ф. Р-600, оп. 1, спр. 41, 106 арк.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, ф. 166, оп. 2, спр. 834, 81 арк.

Дедович Д.В. Организация переподготовки учителей Черниговского округа в 1924-1925 гг.: задания и трудности
Статья посвящена заданиям и трудностям

переподготовки учителей в Черниговском округе в 1924-1925 гг. В статье раскрыты характерные черты процесса в районах Черниговского округа.

Dedovich D.V. The organization of teacher's retraining in Chernigiv okrug in 1924-1925: purposes and difficulties

The article is devoted to the purposes and difficulties of teacher's retraining in Chernigiv okrug in 1924-1925. Special features of the process in different districts of the okrug are described.

I.V. Мошук

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОГО КОНТИНГЕНТУ ВУЗІВ ЧЕРНІГІВЩИНИ У 30-ті роки ХХ ст.

У статті розглядається питання формування студентського контингенту вузів Чернігівщини в умовах діяльності тоталітарного режиму у 30-ті роки ХХ ст. та його вплив на світогляд нового українського інтелігента.

Інтерес до вивчення історії України періоду 20-30-х років ХХ ст. є одним із індикаторів рівня демократії в українському суспільстві. Глибоке наукове дослідження історичних витоків суті тоталітарної влади та її підтримки широким загалом залишається одним із гарантів незворотності цих позитивних змін.

Установлення і панування тоталітарного режиму в Україні спричинило не тільки величезні людські жертви, а й деформацію природного плину історії. Цей період у галузі вищої освіти характеризується затвердженням офіційної однодумності, ліквідацією політичного плюралізму та посиленням ідеологічного контролю над всіма сферами життєдіяльності суспільства. В науковій літературі, що висвітлює цю проблематику, існує велика кількість робіт, але значна їх частина написана під впливом ідеологічних вимог того часу. Тільки в роботах, які з'явилися на початку 1990-х рр., починає простежуватись об'єктивний розгляд даної проблеми. В роботах Г.В. Касьянова та В.М. Даниленка [1], В.В. Липинського [2] В.І. Прилуцького [3], М.В. Демченка [4] розглянуті питання формування студентського контингенту вузів, вплив репресивної політики та очисних кампаній не тільки на його соціальний склад, а й якісний освітній рівень. Ці роботи мають узагальнюючий характер. Зазначена проблематика щодо регіональних вищих навчальних закладів Чернігівщини досліджувалась тільки в контексті окремих історичних питань даного регіону в роботах В. Шкварчука [5], С.Ю. Зозулі [6], Г.В. Самойленка та О.Г. Самойленка [7].

Отже, використовуючи історичні та історіографічні джерела, в межах досліджуваного періоду розглянемо